

УДК 37.012

РЕФЛЕКСІЯ ЯК СТРУКТУРНА ОДИНИЦЯ УРОКУ

Ковальова К.І., к. пед. н., доцент,
доцент кафедри соціально-економічної географії
Херсонський державний університет

Богадъорова Л.М., к. геогр. н., доцент,
доцент кафедри соціально-економічної географії
Херсонський державний університет

У статті розкрита сутність поняття «рефлексія», розглянута класифікація рефлексії, заснована на функціональних відмінностях, визначені основні прийоми і методичні особливості їх використання у разі застосування основних видів рефлексії, а саме рефлексії настрою та емоційного стану, рефлексії діяльності, рефлексії змісту навчального матеріалу.

Ключові слова: рефлексія, види рефлексії, прийоми рефлексії, рефлексія настрою, рефлексія діяльності, рефлексія змісту навчального матеріалу, есе, синквейн, східці успіху, рефлексійна мішень.

В статті раскрыта сущность понятия «рефлексия», рассмотрена классификация рефлексии, основанная на функциональных различиях, определены основные приемы и методические особенности их использования при применении основных видов рефлексии, а именно рефлексии настроения и эмоционального состояния, рефлексии деятельности, рефлексии содержания учебного материала.

Ключевые слова: рефлексия, виды рефлексии, приемы рефлексии, рефлексия настроения, рефлексия деятельности, рефлексия содержания учебного материала, эссе, синквейн, ступени успеха, рефлексивная мишень.

Kovalova K.I., Bohadorova L.M. REFLECTION AS A STRUCTURAL UNIT OF A LESSON

The article reveals the essence of the concept of reflection. The classification of reflection, based on functional differences, is considered. The basic techniques and the methodical peculiarities of their use are considered in the application of the main types of reflection of the content of the contents.

Key words: reflection, types of reflection, receptions of reflection, reflection of mood, reflection of activity, reflection of content of educational material, essay, syncvein, steps of success, reflective target.

Постановка проблеми: В умовах сучасного глобалізованого суспільства все більше уваги приділяється не тільки становленню і всебічному розвитку особистості, а і можливості навчити її усвідомлювати своє місце у світі, розуміти свій внутрішній стан, відчуття залежно від оточуючих обставин, вчити дітей займати активну свідому позицію під час навчання і робити самоаналіз власної діяльності задля досягнення максимальної результативності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мислення, спрямоване на обдумування й обґрунтування власних передумов, що потребують звернення свідомості на себе, визначаються у психологічній науці як рефлексія [3]. Рефлексія як механізм саморегуляції розглядався спочатку філософами, психологами, а в останні роки активно впроваджується педагогами у навчально-виховний процес.

На початку 2000-х рр. термін «рефлексія» з'явився й у педагогічній практиці, але більшість вчителів, якщо і використовували його у професійному спілкуванні, то не завжди чітко усвідомлювали і розуміли його зміст. Рефлексія для вчителів тоді була

як щось нове і не зовсім потрібне у навчанні, що тільки ускладнюватиме навчальний процес і потребуватиме значних зусиль.

Постановка завдання. У статті ставимо за мету розглянути рефлексію як поняття, її особливість як структурної одиниці уроку, що надає можливість учням усвідомити свою активну позицію у процесі навчання. Учень, котрий аналізує свою роботу – «мені цікаво (нецікаво)», «мені зрозуміло (незрозуміло)», «було складно (легко)» і т. д. – почуватиметься причетним до навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Саме поняття рефлексії в перекладі з латинської мови означає «звернення назад». У психологічному словнику В.П. Зінченко і Б.Р. Мещерякова рефлексія (англ. *reflection*) тлумачиться як «розумовий (пізнавальний) процес, спрямований на аналіз, розуміння, усвідомлення себе: власних дій, поведінки, мови, досвіду, почуттів, станів, здібностей, характеру, ставлення до своїх завдань, призначення і т. ін.» [3, с. 422]. Рефлексія – це механізм відображення особистісних смислів і принципів дій за допомогою встановлення зв'язків між конкретною ситуацією і світо-

глядом особистості, що лежить в основі самоконтролю і саморегуляції особистості в спілкуванні і в діяльності. Саме рефлексія виводить людину з миттєвого тимчасового простору, змушуючи звернутися до минулого з метою відображення в свідомості таких подій з боку, перебуваючи «над ситуацією». Іноді часовий інтервал між дією і її відображенням, усвідомленням такий малий, що може створюватися враження про їх одночасність. Саме тому рефлексію розглядають як здатність людини здійснювати будь-які дії або вчинки і фіксувати у свідомості кожну деталь, тобто одночасно бути «виконавцем» дії і її «спостерігачем».

У сучасній педагогіці під рефлексією розуміють самоаналіз діяльності та її результатів. Особливість рефлексії як структурної одиниці уроку полягає в тому, що її можуть здійснювати не тільки в кінці уроку, як було прийнято вважати раніше, а й на будь-якому його етапі. Це залежить від того, про яку саме рефлексію йдеться. Зараз загальноприйнятою вважають таку класифікацію, засновану на функціональних відмінностях:

- рефлексія настрою й емоційного стану;
- рефлексія діяльності;
- рефлексія змісту навчального матеріалу [6, с. 53].

Рефлексія настрою. Проводити рефлексію настрою доцільно на початку уроку з метою встановлення емоційного контакту з класом, визначення готовності до роботи, а саме сприйняття нового матеріалу, тестування міжособистісних стосунків між класом і вчителем. Для вчителя на початку уроку дуже важливо визначити тих учнів, у яких явно неробочий настрій, відчувається апатія до навчання, є певний прояв агресії. З цією метою можна застосувати два види підходу – фронтальний та індивідуальний. Фронтальний підхід, за якого використовується емоційно-художнє оформлення, має на меті поліпшити настрій учнів класу і залучити їх самих до створення позитивного емоційного фону.

Індивідуальний підхід спрямований на тестування настрою кожного з учнів – це відомий всім прийом малювання смайлів, що відображають настрій дитини на початку і наприкінці уроку. Тобто вчитель, порівнюючи намальовані на початку і в кінці уроку смайли, може бачити зміну емоційного стану учнів. Але, на нашу думку, вчитель, який вже має педагогічний досвід, і без цього прийому може відразу визначити емоційний стан кожного учня і керувати їм в ході навчально-виховного процесу, а час, який був би витрачений на малювання смайлів, краще витратити на рефлексію двох інших

видів – рефлексію діяльності і рефлексію змісту навчального матеріалу.

Для встановлення більш тісного контакту між самими учнями, учнями і вчителем доречно наприкінці уроку висловити подяку один одному: вчитель учням, учні вчителю за яскраво проведений цікавий урок, у ході якого обидві сторони успішно попрацювали, що призвело до ефективного засвоєння навчального матеріалу.

Рефлексія діяльності дає можливість осмислити способи і прийоми роботи з навчальним матеріалом, знайти найбільш ефективні і раціональні з них. Цей вид рефлексії відповідає на такі питання:

– Як я працював?

– Як ми працювали всі разом у групі і кожен із нас окремо?

– Як я впорався із конкретним завданням?

Такий вид рефлексії можна використовувати протягом всього уроку, а саме на етапі перевірки домашнього завдання, після проведення певного виду роботи або наприкінці уроку під час підбиття його підсумків.

З метою застосування цього виду рефлексії можна використати такі прийоми, як «Східці успіху» або «Рефлексійна мішень». Так, під час застосування прийому «Східці успіху» головним завданням учнів є виділення і написання на намальованих на аркуші паперу сходинках етапів роботи на уроці з виставленням собі оцінки у балах або словами на кожному з етапів. Прийом «Рефлексійна мішень» дозволяє оцінити всі види діяльності на уроці як вчителя, так і учнів. На шаблонах, розданих кожному з учнів, вони повинні поставити мітки в сектори з відповідними результатами, оцінюючи види роботи на уроці, запропоновані вчителем. Оцінювання відбувається в балах від 1 до 5 за такими критеріями щодо запропонованих видів роботи на уроці, як «було цікаво», «довідався про нове», «активно брав участь», «було зрозуміло».

Простішим прийомом, що допомагає вчителю проаналізувати взаємодію з учнями на уроці і результативність їх праці, є прийом «Світлофор», де за допомогою стікерів учні реагують на завдання і результат їх виконання: стікер на червоному кольорі – багато незрозумілого, жовтий колір – певні труднощі, зелений колір – все зрозуміло.

Який би із запропонованих прийомів не використовував вчитель на уроці, вони всі є своєрідною підказкою для нього. Проаналізувавши відповіді й оцінки учнів, вчитель може визначити, на які моменти у викладанні потрібно звернути більше уваги, чи варто застосувати інші методи та мето-

дичні прийоми, як краще унаочнити процес пояснення, щоб у більшості учнів відбулося усвідомлене опанування знань і вмінь.

У старших класах можна застосувати ще один із рефлексійних прийомів – це «Три М+Д». Учням пропонують назвати три моменти, які вони вважають більш вдалим на проведеному уроці, і запропонувати одну дію, що може покращити їх роботу на наступному уроці. Тобто старшокласники вже не просто аналізують свою роботу, але й пропонують можливі варіанти як зробити її більш результативною. І це є дуже гарною підказкою для вчителя, як урізноманітнити роботу з учнями.

Рефлексія змісту навчального матеріалу. Учителеві важливо знати, наскільки продуктивним був урок для кожного з учнів класу, а не просто розуміти їх емоційний стан протягом всього заняття. Основна мета рефлексії змісту навчального матеріалу полягає у виявленні рівня усвідомлення змісту уроку. Вчителями-практиками використовується значна кількість прийомів, що дозволяють виконати це завдання. Прийоми різноманітні, доволі результативні, але не слід занадто ними захоплюватися. Бо головне – це сам урок і набуття знань, а рефлексія допомагає визначити його ефективність. Саме тому прийоми рефлексії повинні бути яскраві, викликати захоплення в учнів, але не забирати багато часу.

Із прийомів рефлексії змісту початково-го матеріалу найчастіше використовується класичний прийом «Незакінчене речення». Його використовують у педагогічній практиці саме тому, що він не складний для проведення і зрозумілий для учнів. Його можна проводити як в усній, так і в письмовій формі.

Якщо проводити в усній формі, то за допомогою проектора можна вивести на дошку в стовпчик перелік спроектованих фраз, які допоможуть в аналізі уроку. Учні по черзі висловлюються одним реченням, самостійно обираючи початок фрази: сьогодні я дізнався, було цікаво, було важко, я виконував завдання, я набув, я навчився, я спробував, мене здивувало, мені захотілося, у мене вийшло і т. п. Якщо письмово, то кожному з учнів потрібно заздалегідь заготовити шаблони, де вони б могли написати власну відповідь.

Ще один із прийомів, який допоможе підвести підсумки уроку, це прийом доктора де Боно «Плюс – мінус – цікаво», який також можна проводити як усно, так і письмово. Для письмового виконання пропонується учням заповнити таблицю із трьох стовпчиків – плюс, мінус, цікаво.

У стовпчик «плюс» учням пропонується записати всі види роботи на уроці, що йому сподобалися, зацікавили і можуть бути йому корисні для подальшого навчання.

У стовпчику «мінус» записують усе, що не сподобалося протягом заняття, що викликало непорозуміння, відторгнення. Це також може бути інформація, яку учень вважає для себе непотрібною з погляду вирішення життєвих ситуацій або взагалі неправдивою, неперевіреним фактом, до якого потрібно ставитися досить скептично.

Третій стовпчик – це «цікаво». Саме тут міститься інформація про те, що учнів зацікавило, здивувало і змусить шукати додаткову інформацію, щоб розібратися з питанням.

Запропонований прийом доктора де Боно дозволяє вчителю поглянути на урок очима самих учнів, проаналізувати його з погляду цінності для кожної особистості. Але для того, щоб цей прийом дійсно спрацював і приніс користь для аналізу навчально-виховного процесу, учнів потрібно поступово привчати до такого прийому рефлексії. Використовувати його потрібно не одноразово, наприклад, під час проведення відкритих уроків, щоб показати, що вчитель «в тренді», а регулярно, щоб учні не побоювалися висловлювати власні думки. Для початку роботи з цим прийомом можна запропонувати учням анонімне опитування, головне, щоб вчитель завдяки отриманим відповідям зміг проаналізувати власну роботу на уроці і роботу учнів класу.

Найбільш цінними для вчителя прийомами рефлексії є письмові форми. З одного боку, написане зберігається, і до робіт учнів завжди можна звернутися ще не один раз для проведення аналізу, а з іншого – письмовий виклад дозволяє в учнів розвинути дуже цінні якості: вміння виділяти головне і стисло записати основні позиції вивченого матеріалу. До таких письмових прийомів можна віднести есе, щоденник, бортовий журнал, синквейн.

Есе – це твір невеликого обсягу (приблизно до 500 слів), що розкриває певну тему і характеризується власним ставленням до неї, тобто особистісним трактуванням, орієнтованістю на розмовне мовлення. На жаль, есе як форма роботи не часто використовується в навчальному процесі, хоча саме воно дозволяє учням аргументовано висловити свою позицію, вчить їх розмірковувати і висловлювати суб'єктивну оцінку предмета обговорення.

З погляду рефлексії, есе – це маленький твір із чітким викладом матеріалу про те, що сьогодні учні дізналися на уроці за новою темою. Він дає учням можливість поставити лише одне питання, на яке вони так і не от-

римали відповіді (якщо воно є, вигадувати його не потрібно, і на цьому слід наголосити на уроці). Саме написане у такій формі есе сприяє закріпленню в учнів думок, що виникли в ході уроку, і вираженню особистого ставлення до проблеми, теми уроку. Таке есе не оцінюється, оскільки служить насамперед засобом для організації зворотного зв'язку «учень – вчитель».

Наступні два письмові прийоми рефлексії доречні для використання у старших класах, коли учні можуть самостійно й об'єктивно висловлювати свої враження, відчуття, робити певні висновки і т. п. До таких прийомів можна віднести щоденник і бортовий журнал.

Існують декілька видів щоденників, але з погляду рефлексії найбільш вдалим буде той, де сторінка поділяється на дві частини: в лівому стовпчику фіксуватимуться факти з теми, а в іншому учні пишуть свої власні коментарі стосовно факту, своє ставлення до цього. Такий вид роботи привчає їх не просто усвідомлювати фактичний матеріал, але й аналізувати його, визначаючи в ході аналізу своє ставлення до нього.

Бортовий журнал – це своєрідна форма фіксації інформації за допомогою ключових слів, графічних моделей, коротких речень і умовиводів, питань [1]. Бортовий журнал учням доречно вести протягом всього уроку. Але їх до цього потрібно привчити, щоб його ведення було на рівні навички і доведено до автоматизму. Бажано, щоб такий прийом використовувався на уроках не з одного навчального предмета, а на більшості, саме тоді в учнів ведення бортового журналу відбуватиметься автоматично й одночасно з аналізом навчального матеріалу.

Ще одним із рефлексійних прийомів є синквейн. Дидактичний синквейн був уведений у практику американської школи в ХХ ст. під впливом японської поезії. Слово «синквейн» походить від французького слова «п'ять». Тобто синквейн – це вірш, що містить п'ять рядків, побудованих за певними правилами. Такий методичний прийом так сподобався вчителям своєї неординарністю, що швидко завоював популярність у викладанні більшості навчальних предметів у загальноосвітній школі. Чому б такий цікавий прийом не використати і на етапі рефлексії?

Здатність резюмувати інформацію, викладати складні ідеї, почуття і фантазії в декількох словах – це важливе вміння. Воно вимагає вдумливої рефлексії, заснованої на багатому понятійному запасі. Саме складання синквейна є потужним інструментом

для рефлексії, синтезу й узагальнення понять та інформації. Він вчить свідомо використовувати поняття і визначати власне ставлення до розглянутої проблеми, використовуючи всього п'ять рядків.

Процес складання синквейна дозволяє вчителю скласти уявлення про рівень розуміння учнем навчального матеріалу конкретної теми і є показником того, що учень:

- знає зміст навчального матеріалу теми;
- вміє виділяти найбільш характерні особливості досліджуваного явища, процесу, структури або речовини;
- вміє застосовувати отримані знання для вирішення нового для нього завдання.

На етапі рефлексії можна використовувати як традиційний синквейн, так і запропонувати учням завдання із корегування і вдосконалення вже складеного синквейна, що дасть їм можливість проаналізувати зміст вивченого матеріалу.

Висновки з проведеного дослідження.

Рефлексія є необхідною складовою частиною сучасного уроку. Саме її застосування допомагає обом учасникам навчально-виховного процесу – вчителю й учням – проаналізувати свою роботу на уроці і зробити висновки щодо її результативності.

Пріоритетом на уроці є рефлексія діяльності та рефлексія змісту навчального матеріалу. Застосовувати необхідно різноманітні прийоми рефлексії, їх варіації, щоб не викликати в учнів поступове відторгнення цієї форми роботи. Головна мета рефлексії одна – аналіз власної діяльності, а засоби її досягнення можуть бути різні.

У виборі прийомів рефлексії обов'язково потрібно враховувати вік учнів та індивідуальну психологічну готовність до написання письмових прийомів рефлексії, таких як есе, синквейн.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бортовой журнал. Современные педагогические технологии. URL: <https://pedtechno.ru/content/bortovoy-zhurnal>.
2. Головкина Е.В. Подведение итогов урока. Рефлексия. URL: http://www.ezhva-licey.ru/teachers/nmr/metodich_razrabotki/itogi_uroka.
3. Психологический словарь / под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. Москва: Педагогика-Пресс, 1999. 440 с.
4. Рефлексия. Глоссарий. Психологический словарь. URL: <http://www.psychologies.ru/glossary/16/refleksiya/>.
5. Садкіна В.І. Кольорова вкладка «Рефлексія – особливий вид мислення та етап уроку». Педагогічна майстерня. 2014. № 10.
6. Садкіна В.І. Маленькі секрети учительського успіху. Навчаємо з радістю. Х.: Вид. група «Основа», 2018. С. 53.